

האם לחום יש היסטוריה?

און ברק

מה להיסטוריונים ולמשבר האקלים? לכאורה מדובר בעניין בן־זמננו וצופה פני עתיד, נחלתם הבלעדית של חוקרי מדעי הטבע וכדור הארץ. תשובה אפשרית ראשונה לשאלה נתלית באילן הגבוה של המדענים עצמם. חוקרי האקולוגיה, מדעי הסביבה וכדור הארץ טוענים כבר שנים כי משבר האקלים הוא משבר אנתרופוגני – מעשה ידי אדם. אם כך מדעי האדם (Humanities), החוקרים חברות אנושיות ותהליכים חברתיים, כלכליים, פוליטיים ותרבותיים, מחזיקים במומחיות מתאימה לחשיפת גורמי העומק של המשבר. לכל היסטוריונית ברור שהעבר ממלא תפקיד בהתוויית דרך אל ההווה ואל העתיד, והבנת העבר היא תנאי הכרחי לשינוי כיוון. ברוח זו ביקשתי לשרטט בספרי האחרון מפת דרכים היסטורית של תפוצתם הגלובלית של דלקי המאובנים, שתהווה נקודת מוצא לפרויקט החשוב של דה־קרבניזציה – קידום עתיד דל פליטות.¹ יתר על כן, מיפוי הדרכים שנבחרו מאפשר להתחקות גם אחר אלה שנזנחו, ושהיו עשויות להוביל אל הווה אחר. ערוצים ואפשרויות שננטשו עשויים לספק השראה לפתרונות למציאות ההרסנית שהתפתחה. בדרך כלל אלה תהיות אסורות, שהיסטוריונים מקצועיים מפתחים כלפיהן אלרגיה מהונדסת היטב במהלך הכשרתם. אולם לנוכח תהפוכות משבר האקלים ראוי להרהר מחדש אחר האיסור המתודולוגי לחשוב ולשאול "מה היה קורה אילו?"

תשובה אחרת לשאלה לעיל נוגעת לשינוי נחוץ בנושאי המחקר ההיסטורי ובצורותיו. נוכח משבר האקלים נראה שיש לכתוב אחרת גם את ההיסטוריה שאינה מובילה ישירות לקריסה הסביבתית שבפתח. אפשר להדגים זאת בעזרת אנלוגיה היסטורית מפורסמת: מאז מלחמת העולם הראשונה כבר אי אפשר לכתוב היסטוריה של מלחמה רק דרך עיני הגנרלים או כסיפורם של המנצחים בלבד. אחד הראשונים להבין זאת היה ברטולט ברכט, שביטא בשיר מפורסם תובנות על רגעים היסטוריים במלחמה שהשתתף בה לזמן קצר. בהשפעתו היסטוריונים שואלים עד היום שאלות על אותה מלחמה:

1 On Barak, *Powering Empire: How Coal Made the Middle East and Sparked Global Carbonization* (Oakland, CA: University of California Press, 2020)

אַלְכֶסְנֶדֶר הַצֵּעִיר כָּבֵשׁ אֶת הַדָּו.
הוא לְבָדוּ?
קִיֶסֶר הִכָּה אֶת הַגָּאֲלִים.
הָאֵם לֹא הָיָה לְפָחוֹת טֶבַח אֶתוֹ?
פִּילִיפ מִסְפָּרֵד בָּכָה כְּשֶׁצִּי אֲנִיּוֹתָיו
אָבֵד. הָאֵם אִישׁ זוֹלָתוֹ לֹא בָכָה?
פְּרִידְרִיך הַשְּׁנִי נֶצַח בְּמִלְחָמַת שְׁבַע הַשָּׁנִים.
מי נֶצַח מִלְבָּדוּ?²

משבר האקלים הוא קו פרשת מים חשוב הרבה יותר ממלחמות העולם. הוא כבר נוכח בהווה, ומטיל את צלליו הארוכים הן על העתיד והן על העבר. כפי שטען דיפצ'צ'קברט, המשבר צריך לשנות את הבנתנו את ההיסטוריה ולגרום לנו לכפור בניתוקה האוטומטי מהפרהיסטוריה ומההיסטוריה הגאולוגית של כדור הארץ.³ המשבר משפיע על החלוקה של העבר לעידנים גאולוגיים ומוליד חלוקה חדשה לתקופות, הכוללת את האנתרופוקן – העידן שבו הפכה האנושות לכוח טבע. גם ההפרדה בין דיסציפלינות מתערערת לנוכח המשבר, ושחקנים היסטוריים חדשים, לא אנושיים, עולים על הבמה. משבר האקלים משנה גם את האופן שבו אנו מדברים על אנרגיה ועל טכנולוגיה – מנועי קיטור ודלקי מאובנים הופכים מגיבורים לנבלים. שינוי זה ניכר גם בדיון בתהליכים רחבים כמו "מודרניזציה" ו"קדמה", שאפשר להבינם כעת לא כמשאת נפש נכספת ולגיטימית, אלא כשעטה מתודלקת בדלקי מאובנים אל עבר התהום. זו תמורה עמוקה: העתיד – שנפתח כאופק חדש לכתיבת ההיסטוריה כפי שתיאר זאת ריינהארט קוזלך – הולך ומתקדר, הולך ונסגר, ובעקבות זאת משתנה גם תפיסת העבר.⁴ המשבר שופך אור חדש גם על טקסטים היסטוריים וספרותיים מסוימים, למשל גברים בשמש מאת ע'סאן כנפאני, הזור מאת אלבר קאמי ומרסו: חקירה נגדית שחיבר כאמל דאוד בתשובה לרומן האקזיסטנציאליסטי המפורסם. אם בעבר פירשנו את השמש בספרו של כנפאני כמטאפורה לגיהינום או לנכבה, ואת החמה שהלהיטה את יצריו הרצחניים של מרסו כסמל למשבר האקזיסטנציאליסטי, בעולם מתחמם מתבקש לקרוא את

2 ברטולט ברכט, "שאלות של פועל שקורא", בתוך גלות המשוררים: מבחר שירים 1914-1956, תרגם בנימין הרשב (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1978), 143.

3 Dipesh Chakrabarty, "The Climate of History: Four Theses," *Critical Inquiry* 35, no. 2 (2009): 197-222

4 Reinhart Koselleck, *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*, trans. Keith Tribe (New York: Colombia University Press, 2004)

השמשות הספרותיות הללו גם כנוכחות פיזית ממשית.⁵ קריאה כזו מעלה שאלה על המנגנון הסיבתי הקושר בין חום לאלימות, ובהמשך אנסה להציע לה תשובה היסטורית.

משבר האקלים עצמו משתנה ומסלים במהירות, והדבר ניכר במיוחד במזרח התיכון, "אזור חם" הן במובן המטפורי והן במובן המוחשי (האזור מתחמם מהר יותר מהממוצע העולמי). לפיכך הקריסה המהירה מציבה שאלות בוערות על הרלוונטיות של המחקר האקדמי ועל קצב התקדמותו. האם, למשל, סביר לטרוח שנים ארוכות על מחקר, אם לא ברור מה יהיה התוקף של מסקנותיו? אפילו המינוח משתנה בקצב מסחרר. "התחממות גלובלית" (global warming), לדוגמה, כבר אינה ביטוי הולם, והוא הוחלף לאחרונה בגרדיאן הבריטי ב"התלהטות גלובלית" (global heating) כדי לחדד את קיצוניות התהליך ואת דחיפות הטיפול בו.⁶ בפסקאות הבאות אנסה להציע תשובות לשאלה שבפתיח באמצעות רפלקסיה על שני הביטויים האמורים, ולהבהיר מה עשויים מדעי הרוח, ובייחוד היסטוריה, לתרום לשיחה הנשלטת על ידי מדענים.

כמקובל במאמרים היסטוריים, גם כאן נקודת המוצא תהיה אנקדוטה מצומצמת, המאפשרת לפרוס מניפה רחבה המשמרת את המקרה הפרטי בתנועה אל תובנות כלליות יותר. ההתעניינות של היסטוריונים – ובמיוחד של היסטוריונים חברתיים – ביומיזם, בשולי הדרך ובחוויות של אנשים ונשים מן השורה, עשויה לספק זווית חסרה ומתודולוגיה קריטית לעיסוק ב"גלובלי" חסר השם והפנים. להלן אדגים זאת באמצעות עיון במקרה מבחן פועט שכזה: שאלת מקומו של פריט לבוש תמים לכאורה – מכנסיים קצרים – בקורות הסכסוך היהודי-ערבי. מחלוקות על אודות לבישת מכנסיים החלו עוד לפני העליות הציוניות: נשים אירופאיות ממעמדות הביניים התחילו ללבוש מכנסיים בפרהסיה בשנות החמישים של המאה התשע עשרה כשהן מחקות דגם של מכנסיים נפוחים שרווח באימפריה העוסמאנית, כהתרסה נגד שמלותיהן המסורבלות, שנטו להתלקח. עוד לפני כן, בתחילת המאה, לבשו כורות פחם בריטיות סוג של מכנסיים קצרים שחוללו שערורייה רבת. בתוך פירי המכרות במעבה האדמה הגיעו הטמפרטורות לארבעים מעלות ויותר, והחום אילץ את כל מי שעבד שם להמעיט בלבוש. כוח העבודה כלל נשים וילדים רבים בשל היתרון של גוף קטן להשתחל בפירים הצרים. בשנות השלושים והארבעים של אותה המאה פרצו

5 Andreas Malm, "This is the Hell that I have Heard of": Some Dialectical Images in Fossil Fuel Fiction," *Forum for Modern Language Studies* 53, no. 2 (2017): 121-141

6 Damian Carrington, "Why the Guardian is Changing the Language it Uses about the Environment," *The Guardian*, 17 May 2019, <https://www.theguardian.com/environment/2019/may/17/why-the-guardian-is-changing-the-language-it-uses-about-the-environment>

שערוריות ענק כשפרקטיקות של עבודת נשים באזור חלציים בלבד הובאו לידיעת הציבור הוויקטוריאני. תיעוד בעיתונים של נשים שגופן החשוף מכוסה אבק פחם כהה, העלה בדמיונם של בורגנים עירוניים חזיונות משפילים של אפריקאיות משועבדות. הדיווחים הסנסציוניים הניעו רפורמות של ממש בתנאי ההעסקה במכרות כדי ליצור בידול בין עובדים אירופאיים "בני תרבות" ובין "פראי אדם" שעובדים תחת השמש הקופחת בקולוניות. הרפורמות כללו ניסיונות לצמצם את עבודת הנשים בענף הפחם.⁷ הקשר המתואר בין חום, מגדר, מעמד חברתי-כלכלי ומוצא אתני המשיך לאפיין את ההיסטוריה של המכנסיים הקצרים גם אחרי שהגיחו ממעבה האדמה אל פני הקרקע. גם במקומות חמים יותר ממערב אירופה, רצונן של נשים להצטנן עורר בגברים סערות רגשות ובמקרים רבים אף דחה אותם לפעולה, אלימה או אחרת. כך עולה גם ממסעו של הלבוש המאוורר הזה לארץ ישראל-פלסטיין בראשית המאה העשרים. כפי שנראה, בחירה אופנתית מינורית לכאורה זו שופכת אור חדש על סוגיות כסכסוך היהודי-ערבי ואף על משבר האקלים עצמו.

מכנסי נשים קצרים הובאו לארץ באמתחתן של מהגרות יהודיות ממזרח אירופה, בעיקר בנות העלייה השנייה (1904-1914) והשלישית (1918-1923). שהחלו ללבוש אותם עוד במקומות הולדתן מטעמים פוליטיים-אידיאולוגיים.⁸ בעיני סוציאליסטיות יהודיות ולא יהודיות ברוסיה לבישת מכנסיים קצרים בקיץ סימלה סולידריות עם המעמדות העמלים: הזדהות עם האיכרים בארצן לצד תקווה לאופק של תיעוש והזדהות עם פועלי ייצור במכנסיים. כמו כן נקשרו המכנסיים בסדר יום פמיניסטי, בתמיכה בשוויון ובהאחדה בין נשים לגברים (שהיו מורגלים לבישת מכנסיים קצרים), ובהפניית עורף לשמלה המערב-אירופאית, שזוהתה ברוסיה עם הבורגנות הצרפתית. מכנסיים קצרים הפכו חשובים כפליים בתהליך ההגירה לארץ ישראל כיוון שהטמפרטורות בגליציה ובתחום המושב – חבל הארץ ברוסיה הצארית שבו הותרו מגורי קבע של יהודים – היו נמוכות משמעותית מבלבנט. ביפו, שהייתה נמל הכניסה העיקרי לארץ, הייתה הטמפרטורה הממוצעת בקיץ גבוהה פי שניים מבתחום המושב בעונה המקבילה, ומהגרים ומבקרים רבים ראו במכנסיים קצרים אמצעי הכרחי להתמודדות עם החום המקומי.

אולם הפריט שנועד לשמש גשר בין קבוצות חברתיות במזרח אירופה, התגלה כבחירה אופנתית מפלגת ומקטבת במזרח התיכון. מכנסיים קצרים (נשיים וגבריים כאחד) היו פריט משמעותי באידיאולוגיה של "כיבוש העבודה" ובהפקעת העבודה

7 Anne McClintock, *Imperial Leather: Race, Gender, and Sexuality in the Colonial Contest* (Hoboken, NJ: Taylor and Francis, 2013)

8 Christine Ruane, *The Empire's New Clothes: A History of Russian Fashion Industry, 1700-1917* (London: Yale University Press, 2009), 210-211, 217

החקלאית מידי הפלאחים הפלסטינים. בקיץ הלוהט של ארץ ישראל-פלסטין הם השתלבו בשיח חדש על זיעה, שנתפסה כנוזל ארוטי שזרימתו הקולחת לקרקע קשרה את העובדים לאדמתם, ובה בעת בלמה את הפריית הקרקע בזיעה פלסטינית. מכנסיים קצרים השתלבו גם בשיח על היתרונות של חשיפת העור לקרינת השמש לצורך התאקלמות במרחב החדש.⁹ לכאורה לבוש זה סותר פרויקט ציוני אחר, "כיבוש השמירה", שהתבסס על הידמות לערבים בלבישת גלבייה, חגירת שברייה וחבישת כפִייה. אולם ההיבדלות מהמקומיים בלבוש שירתה את ההידמות להם ברמה עמוקה יותר: גוף חסון ועור שזוף של היהודי החדש. "הדגם הפשוט" והאותנטי – דגם אופנתי שהמכנסיים הקצרים היו מסמליו המובהקים, ושהפך לאופנת-נגד של ילידי הארץ הצברים – התפשט ממעוזי ההתיישבות העובדת למרכזים אורבניים והונגד ל"דגם המהוגן" הבורגני-אירופאי, שנתפס בלתי מתאים לאקלים המקומי. דגם זה ביקש למחוק את ההבדלים בין נשים לגברים ובין המעמדות השונים.¹⁰

דיווח על תחילת השתתפותן של נשים בבחירות באיים הבריטיים.

אל-בלאע' אל-אסבועי, מאי 1929

- 9 בועז נוימן, תשוקת החלוצים (תל אביב: עם עובד, 2009), 29, 36, 39, 94-95, 120-121.
- 10 אילה רוז, חליפות העתים: מאה שנות אופנה בארץ ישראל (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1996), 34-57, 67-82, 85-87; ענת הלמן, בגדי הארץ החדשה: מדינת ישראל בראי הלבוש והאופנה (ירושלים: מרכז זלמן שז"ר, 2012), 25-26.

הפלסטינים לא היו עיוורים להשלכות הפרויקט הציוני ולבחירות האופנתיות שנקשרו בו. העיתונות הערבית בתקופת המנדט עסקה בציוניות ובמכנסיים הקצרים שלהן בהרחבה. חלק מהכותבים הביעו התנגדות לתופעה מטעמים שמרניים, וזיהו חשיפת חלקי גוף נשיים עם חוסר צניעות ועם הפקרות מינית.¹¹ אולם כותבים אחרים ניסחו את התנגדותם בצורות אחרות. חלקם מתחו ביקורת על העיקרון של מלתחה מיוחדת לקיץ.¹² הם טענו שבגדים ארוכים דווקא מגינים טוב יותר מפני החום והשמש, ושהאופנה המקומית מתאימה יותר לתנאי האקלים המקומיים. במקרים אחרים הייתה ההתנגדות חלק מבוך טון בורגני, שהיה משותף גם לתושבי ערים יהודים, ושדחה את אופנת הנגד הסוציאליסטית-פרולטארית.¹³ ההתנגדות של אינטלקטואלים פלסטינים למכנסיים קצרים השתלבה בביקורת שניסחו עמיתיהם בקהיר וביירות. הללו הבינו היטב כי בחירת הלבוש הנשית היא חלק ממהלך פמיניסטי רחב, שחתר לשוויון בזירה הציבורית ולהבלטת נוכחותן של נשים בפרהסיה. פמיניזם היה רעיון שקודם באזורנו, בין היתר, על חודי הכידונים של כוחות אימפריאליים. לפיכך, ההתנגדות לקולוניאליזם השפיעה גם על היחס למכנסיים קצרים, ששימשו מדים בלתי רשמיים של צעירים וצעירות ציוניים, ושהגזרה והבד שלהם דמו למכנסי החאקי הקצרים של חיילים ושל פקידים בריטיים בקולוניות. לבסוף, היו מחברים שהשוו בטון ביקורתי נשים ערביות שחשפו את גופן בחוף הים בעתות פנאי ובטלה, לנשים יהודיות שחשפו את גופן במרחבים שזוהו עם עבודה ויצרנות, ושהתערטלות בהם נתפסה לגיטימית.

בערי הארץ התגוררו בני קבוצה חברתית נוספת שלא התאימו לחלוטין למיון לפי "ערבים" או "יהודים". בשנות העשרים העסיקה סוגיית המכנסיים הקצרים גם את בני הקבוצה הזו.¹⁴ בשביל אנשים שהיו יהודים לפי דתם וערבים לפי שפתם – כבני משפחת שְלוֹש היפואית, למשל – ושלא נבדלו משכניהם המוסלמים והנוצרים בלבושם או בטעמם בבגדי נשים, ההסלמה ביחסים בין התנועה הציונית לבין ערביי הארץ בשנות העשרים הייתה קשורה להתנהלות התנועה ולהופעתן של "מוסקוביות" בהירות עור וקצרות מכנסיים ברחובות עירם. בכמה מתיאוריהם של אותם יהודים-ערבים, הופעתן

11 ח'ירי מח'לץ, "פי חמאמאת יאפא", אל־צראט, 22 ביולי 1929, 4; "עלא שאטי תל אביב מסאואה אלא אבעד חדוד אל־מסאואה", פלסטין, 18 באוגוסט 1933, 3, 7.

12 "רסאאל מן מקים אלא מהאג'ר", פלסטין, 19 ביולי 1911, 2.

13 ענת הלמן, אור וים הקיפוח: תרבות תל אביבית בתקופת המנדט (חיפה: אוניברסיטת חיפה, 2007), 58-60.

14 אם כי תלונות על מיאונם של עולים ועולות מרוסיה להחליף את מחלצותיהם בבגדי המקום נשמעו כבר בעשור האחרון של המאה התשע עשרה. ראו למשל א"ב, "יפו", החבצלת, 17 ביולי 1891, 4.

"הצעירות שלנו בקיץ... והצעירות שלהם".

אלי-מהמאז, יולי 1946

החשופה של המהגרות הצעירות "גירתה, הרגיזה ועוררה את יצרי הערבים"¹⁵ ובה בעת דרבנה לפעולה גם את צעירי הקהילה, מקומיים שביקשו להגן על הצעירות או לחזר אחריהן בעצמם, ובכמה מקרים אף הטרידו אותן. עם המתחים הללו החלו צעירי הקהילה להתבדל משכניהם הערבים, חבריהם מיום האתמול, ולזהות את עצמם עם התנועה הציונית. תגרות ידיים של גברים צעירים ברחובות יפו ובחופי הרחצה שלה ושל תל אביב אכן תועדו לאורך העשור. אלה החריפו מתחים שנבעו מהחיכוכים הדתיים, הכלכליים והאתניים המוכרים, עד לשיא באירועי הדמים של אוגוסט החם בשנת 1929. אם הייתה תרפ"ט "שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי" – כפי שהיא מכונה בספרו של הלל כהן, המתייחס גם לסוגיית מכנסי המוסקוביות – הרי מכנסיים קצרים, וניסיונות אחרים להצטנן מחום הקיץ באמצעות לבוש קצר או ביקור בבריכה או בחוף הים,

15 מרדכי אלקיים, יפו-נווה צדק: ראשיתה של תל אביב (תל אביב: משרד הביטחון, 1990). כמצוטט אצל הלל כהן, תרפ"ט: שנת האפס בסכסוך היהודי-ערבי (ירושלים: כתר, 2013), 90; ראו גם שבח יקותיאל, ארכיון לתולדות ההגנה, עדות 23/103.

מילאו תפקיד בהתדרדרות הסכסוך. עם זאת, כמובן שאין צורך להגזים בחשיבותם: האלימות ב־1921 פרצה במאי¹⁶ והמרד הערבי הגדול פרץ באפריל 1936, חודשי האביב, וברור שאי אפשר לטפול על הקיץ ועל החום את כל ההתפרצויות האלימות של הסכסוך. אולם בחודשי הקיץ בתחילת שנות השלושים החלה עיריית תל אביב לפרסם בעיתונות ועל קירות הבתים טפסי "מודעה ואזהרה" שנועדו למנוע מגברים ומנשים חשופי גוף להתהלך ברחובות העיר, בין היתר כדי להפחית מתחים ולשמור על "מנהגי המוסר והצניעות, השוררים בכל העולם, ובפרט בארצות המזרח"¹⁷. המודעה הייתה חלק מקמפיין שהתנהל במהלך שנות השלושים נגד מכנסי נשים קצרים, ואשר שילב שמרנות מגדרית – שהתבטאה בקריאה להצניע אברי גוף נשיים מפני מבטיהם של "בני דודנו", מניעים כלכליים – כגון קושי של חייטים להתפרנס מלבוש מעוט בד, נימוקים דתיים ורצון לצמצם מתחים אתניים¹⁸.

גם יהודים שהיגרו לארץ ישראל מארצות מוסלמיות סלדו ממכנסיים קצרים, לגברים ולנשים כאחד, ממגוון טעמים. בהגיעם לארץ מזרחים רבים אף ראו בפריט לבוש זה סמל לעליית ההגמוניה האשכנזית. ברומן **תרנגול פפרות** מאת אלי עמיר, למשל, המכנסיים הקצרים של הגיבורה הנשית מסמלים את עזיבת הקבוצה של בני המעברה ואת ההיטמעות בקרב הקיבוצניקים האשכנזים. ספרו של אהרון שלוש, **צאצא המשפחה היפואית שהוזכרה לעיל** – המתאר צמיחה של זהות ישראלית חדשה מתוך זו המקומית – אמנם נקרא **מגאלאבייה לכובע טמבל**, אולם הפרק החותם אותו נקרא "המכנסיים הקצרים", והוא מגדיר את הזהות הישראלית כך: "דורנו שמע פה ושם את השפות הערבית והצרפתית, שבהן דיברו הזקנים והמבוגרים. אנחנו ידענו שפה עיקרית אחת – העברית. המכנסיים הקצרים היו הלבוש הקבוע. מסביב גדלו עימנו ילדי תל אביב. ההבדלים בין 'אשכנזים' ו'ספרדים' בתוכנו נעלמו כליל. כולנו מוצר של הציונות ותחילת יצירתו של עם"¹⁹. אלא שההבדלים בין דוברי עברית לדוברי ערבית, בין אשכנזים למזרחים, בין נשים לגברים, בין בעלי הון לעובדים ובין דתיים לחילוניים לא נעלמו, והמתחים המשיכו להתקיים. כפי שראינו, המכנסיים והעור שהם חושפים או מסתירים, שירתו מטרות שונות ואף מנוגדות – מקומיות וזרות, סוציאליזם

16 מאורעות אלה האיצו את פתיחת מפעל הקרח הראשון בתל אביב. ראו עופר אדרת, "לפני מאה שנה הוקם מפעל הקרח הראשון בת"א. גם לכך אחראי הסכסוך", **הארץ**, 11 ביולי 2021, <https://www.haaretz.co.il/digital/haarchion/1.9989215>

17 מודעה עירונית, 5 ביולי 1932, V2128/3, אוסף הכרזות של הספרייה הלאומית, ירושלים.

18 הלמן, **אור יום הקיפוח**, 58-60; ענת הלמן, "תורה, עבודה ובתי קפה: דת ופרהסיה בתל אביב המנדטורית", **קתדרה** 105 (2002): 85-110.

19 אהרון שלוש, **מגאלאבייה לכובע טמבל: סיפורה של משפחה (תל אביב: הוצאת א' שלוש, 1991), 166.**

וקפיטליזם, פרויקטים מעמדיים, מגדריים, תרבותיים ואתניים שונים, והם משרתים מטרת מגוונות גם היום.

מה אפשר ללמוד מכך על ההתחממות הגלובלית הנוכחית? להלן אציע חמישה לקחים. ראשית, נפתחת כאן אפשרות להיסט נחוץ כדי להבין מהי "התחממות" ואיך יש להבין את ה"גלובליות" שלה. בין שאנו עוסקים ב"התחממות גלובלית" ובין שאנו עוסקים ב"התלהטות", מדעני האקלים החולשים על השיח הציבורי לא מתעניינים בחום, אלא בעיקר בעליית הטמפרטורות. טמפרטורה היא מדד אובייקטיבי, תנועת עמוד כספית במדחום. נגזרת ממנה "התחממות גלובלית", המחושבת על פי הממוצע במקומות שונים, מסיביר עד קהיר, ובשעות היום והלילה בכל עונות השנה. מהמשרעת הרחבה הזאת מחושב ממוצע שנתי – רצף מספרים מופשטים, שחיבורם בקו על גבי תרשים מדגים את השינוי לאורך זמן שאנו מבינים כמשבר האקלים. זו פרספקטיבה חשובה כמובן, שבלעדיה אולי לא היינו מבחינים מבעוד מועד בעלייה המתונה יחסית של הטמפרטורה הממוצעת. אולם ההתמקדות בטמפרטורה, ובייחוד בנתוני הממוצע, מטשטשת היבטים אחרים ויש לה חסרונות. בעיה אחת היא המיצוע. כידוע, גם בבריכה שעומקה הממוצע שלושים ס"מ, עלולים לטבוע בעומק של שלושה מטרים. בהקבלה אנשים אינם חשים בטמפרטורה ממוצעת, אלא חווים חום, בעיקר בנקודות הקיצון, ואלה חשובות לא פחות מהממוצע ואף קטלניות ממנו. עניין אחר שאובד כשמתמקדים בטמפרטורה הוא החום עצמו. חום הוא עניין דיפרנציאלי וסובייקטיבי. למהגרים ולמהגרות ממזרח אירופה היה חם יותר בקיץ המזרח-תיכוני מלמקומיים; נשים חוות חום אחרת מגברים; למבוגרים חם יותר מלצעירים. גם הממדים התרבותיים של חום משחקים תפקיד מبدל: אנשים שונים מייחסים משמעויות שונות לאותות שהם מקבלים מגופם, למשל לזיעה שניגרת מעורם כדי לקרר אותו, וגם יחסם למעטפות החיצוניות שחושפות את העור או מכסות עליו מגוון. לפיכך חום מאפשר לחשוב באופן חדש על מיקום ה"גלובלי". אם מדעי כדור הארץ מזהים את הגלובלי או את הפלנטרי בכל מקום ובשום מקום, היסטוריה גלובלית של חום – כפי שחושפים, למשל, קורות המכנסיים הקצרים – מצביעה על אופק גלובלי אחר, ומבארת מושג זה כרשת של חיבורים בין מקומות מוגדרים, אודסה ויפו למשל. החיבורים הללו משתלבים בתהליכים היסטוריים כגון הסכסוך על פלסטין, ולעיתים מסלימים אותם. אם מדעי הטבע מוציאים את החוויה האנושית ואת הפוליטיקה האנושית מהסבריהם לעליית הטמפרטורות הגלובלית, חקר הגלובלי במדעי הרוח עשוי להחזיר אותן לתמונה. בדרך זו יוכלו מדעי הרוח לתרום לשיח על משבר האקלים, שיהיה קשוב לכוחות האנושיים והחברתיים המייצרים את המשבר והמיוצרים על ידו.

לקח שני ממקרה המבחן שלעיל הוא דרך אפשרית לגשר על התהום הפעורה בין ההיסטוריה והפרהיסטוריה. לאורך האבולוציה השילו אבותינו ואימותינו הקדמונים

את פרוותם ופיתחו מנגנוני ויסות אחרים של חום הגוף, בהם הזעה וכן פיגמנטציה של העור, המכהה אותו ומגינה עליו מקרינת השמש. תהליך זה התרחש בעקבות שינויים אקלימיים, שדחפו אותם מליקוט גרידא לצייד ולהתבססות על חלבון מן החי, פרקטיקה שהצריכה תנועה מהירה ותזונה עתירת אנרגיה. תהליך זה הקביל לגילוי האש ולניצולה הן לחימום בחורף, הן לצייד חיות גדולות והן לצליית בשר, שהקלה על עיכולו. מחקרים פליאונתולוגיים הראו כי העור החשוף ופיתוח מנגנון הקירור הגופני היעיל, אפשרו גידול משמעותי של האיבר הרגיש ביותר לטמפרטורה גבוהה – המוח. עם השלת הפרווה איבדו אבותינו הקדמונים מעטפת מחממת, שהוחלפה בצורות חימום חיצוניות. בד בבד, אבדו גם יכולות מסוימות כגון הסוואה והעברת מסרים חברתיים כפחד או משיכה, שיונקים אחרים משדרים באמצעות סימור הפרווה. בני האדם חסרי הפרווה המירו יכולות אלה בקישוט של העור עצמו, או בהעברת מסרים באמצעות לבוש.²⁰ אם כן זיעה וביגוד טבועים בנו והופכים אותנו לאנושיים; הם קשורים למחשבה מופשטת, לקרניבוריות ולאלימות כלפי מינים אחרים, לשימוש בטכנולוגיה ואף לפירוקן (pyrocene, או "עידן האש") – חלופה נוספת לתיקוף שורשי משבר האקלים הנוכחי.²¹ שיטות ביולוגיות וטכנולוגיות של קירור וחימום כמו הזעה, ביגוד והסקה קשורות זו בזו, והמיתוסים הקדומים ביותר עוסקים בהן, לעיתים בכפיפה אחת. סיפור הגירוש מגן עדן, העירום של אדם וחוה ועונשם – "בזיעת אפיך תאכל לחם" – קושר סוגיות אלה יחד. כך גם ייצוגי פרומתיאוס, שגנב עבור בני האדם את האש מהאלים, ונכבל עירום כעונש על כך. בשנים האחרונות החלו חוקרים מתחומי מדעי הרוח והחברה לעגן מוסדות חברתיים בהווה, כגון המערכת הכלכלית והפוליטית, בהיסטוריה עמוקה שכזו, ואפשר להרחיב מהלך זה הלאה.²² ברוח זו, היסטוריה מודרנית של מכנסיים קצרים וזיעה תוכל לטפס על כתפי המחקר הפליאונתולוגי כדי לחשוף את התשתית הביולוגית העמוקה של התנהגויות שמקובל לפטור כ"תרבות" גרידא, ולתאר את ההתמשכות הארוכה שלהן. מהלך זה מאפשר לחשוב על סוכנים היסטוריים הקרובים לזמננו, וגם עלינו עצמנו, כחלק ממשפחת האדם המובנת כמין ביולוגי, כלומר חלק מהטבע המקיף אותנו. מחקר היסטורי שכזה עשוי לחשוף גם את מרחב התמרון הלא מבוטל שיש לשחקנים היסטוריים ועכשוויים, ובכך להראות שהטבע האנושי אינו

Nina G. Jablonski, "The Naked Truth," *Scientific American*, November 1, 2012, 20
<https://www.scientificamerican.com/article/the-naked-truth/>

21 סטיבן ג'יי פיין, "מה בוער?", **אלכסון**, 29 באוקטובר 2020, <https://alaxon.co.il/article/>, 2020
 מה-בוער

22 David Greaber, *Debt: The First 5,000 Years* (London: Melville House, למשל, 2012); James C. Scott, *Against the Grain: A Deep History of the Earliest States* (New Heaven: Yale University Press, 2017)

גזירת גורל או נטייה ביולוגית מהותית, אלא תולדת הבחירות של בני אדם ברגעים מסוימים – בחירות שאת חלקן אפשר להפוך או לשנות.

לקח שלישי, הקשור לקודם, הוא חשיפת מעגלי המשוב בין חום לקור. מדעני אקלים חרדים מפני מעגלי משוב טבעיים שיובילו אותנו לנקודות אל-חזור. הדינמיקה התְּרָמֶת הזו חורגת ממדעי הטבע ומהתרמודינמיקה: ראינו כיצד הגירה ממקום קר למקום חם הובילה לאימוץ צורות של הצטננות כמכנסיים קצרים או רחצה בים, ואלה הלהיטו את הרוחות בארץ היעד. בעשורים הבאים, אחרי הקמת מדינת ישראל, השתנה היחס לזיעה שניגרה במורד עורם החשוף של חלוצים וחלוצות וקשרה אותם לאדמתם. במחצית השנייה של המאה העשרים פחת הצורך לבלום בזיעה יהודית זיעה פלסטינית מתחרה, ומשאיבדה את תפקידה ככלי נשק, נס ליחה של הזיעה. בו בזמן הופעת טכנולוגיה חדשה של מיזוג אוויר באזורנו עודדה בריחה מעבודת כפיים פרולטרית מיוזעת אל עבר בועות בורגניות ממוזגות. זיעה הפכה מחומר ארוטי והרואי לנוזל דביק, המוני ומגעיל, שיש למגר בעזרת מוזגנים ומוצרי קוסמטיקה חדשים. אולם הניסיון להחליף את מנגנון הקירור הביולוגי במנגנון מכני גובה מאיתנו מחיר כבד. החשמל, המאפשר את פעולת המזגן, מופק משריפת דלקי מאובנים, הגורמת לפליטת גזי חממה. כך קירור של חללים פנימיים יוצר מעגל אימים של חימום הסביבה החיצונית, שמצריך מיזוג חזק יותר, וחזור חלילה. אם חלק הארי בדיון על משבר האקלים מתמקד בשימוש בדלקי מאובנים, היסטוריה של רחצה בים, מכנסיים קצרים, דיאודורנטים ומיזוג אוויר עשויה לשלב בו פרקטיקות משפיעות נוספות של פרטים, חברות וקולקטיבים.

לקח רביעי הוא הקשר המתברר בין חום לאלימות בעולם שהופך חם ואלים יותר. חוקרים מצביעים על כך שטמפרטורות גבוהות מזוהות עם עלייה ברמות האלימות ועם החרפה של סכסוכים ושסעים חברתיים. בדרך כלל הם לא מסבירים כיצד האלימות פורצת ומדוע, ומניחים שחום מגביר במישרין התנהגויות אגרסיביות.²³ אלא שלא כל ההתלקחויות האלימות פורצות בקיץ, לפחות באזורנו. יתרה מזו, דברי ימי המכנסיים הקצרים – וכן ההיסטוריה של רחצה בים, זיעה ומזגנים – מזכירים שמתאם אינו קשר סיבתי. חום לא תמיד מלהיט את הרוחות במישרין, ולעיתים ניסיונות להצטנן דווקא הם שמעמיקים קווי שבר ושסעים קיימים של מגדר, מעמד ומוצא. משמעות הדבר היא שמוקדי אלימות של סכסוכים יתלקחו במיוחד סביב פרקטיקות כמו אלה שתוארו כאן, ובסמוך לתגודות של אנשים או של תנאים סביבתיים. כמו כן מסתבר שלא רק האלימות

Craig A. Anderson, "Heat and Violence," *Current Directions in Psychological Science* 10, no. 1 (2001): 33–38; Sara Kaplan, "Climate Change Has Gotten Deadly. It Will Get Worse," *The Washington Post*, July 3, 2021, <https://www.washingtonpost.com/climate-environment/2021/07/03/climate-change-heat-dome-death/>

והדיכוי, אלא גם התגובות להם, מושפעים בעקיפין מחום ומצייתים לדפוסים עונתיים. בחינת שכיחותם של מאמרים פמיניסטיים בעיתונות הערבית באזורנו בעשורי האמצע של המאה העשרים, למשל, מגלה שאלה גדשו את העיתונים בקיץ, בתגובה להתקפות עונתיות מצד כוחות שמרניים, שנכתבו בתורן לנוכח שכיחותם של בגדי ים ומכנסיים קצרים.

לקח חמישי ואחרון נובע מאלה שקדמו לו, ונוגע לצורך להתחיל לבחון חום כקטגוריה היסטורית, בדומה לקריאתה המפורסמת של ג'ואן סקוט באשר למגדר.²⁴ לשיטתה של סקוט, מגדר יכול לשמש כלי לחשיפת הבדלי כוח חברתיים, וראינו כי הדבר נכון גם באשר לחום. יתרה מזו, חום ממקד את תשומת הלב בתגודות עונתיות ובהסדרים הכלכליים והחברתיים הקשורים בהן, להבדיל מדיון העוסק בכוח אך מתעלם מהממדים החומריים של העולם. הדבר נכון גם במישור הפיזיולוגי-אנושי. להבדיל מטמפרטורה ממוצעת ואבסטרקטית, חוויית החום המוחשית מושפעת מגורמים חברתיים, מכלכלה פוליטית ומצורות של רווחה ושל דיכוי. חום הוא חווייה אנושית משותפת, ובה בעת הוא פועל יוצא של האפשרות למצוא מפלט מהשמש היוקדת, ולפיכך הוא תופעה התלויה במעמד חברתי, במוצא אתני, במגדר, בדימויי הגוף ובחירות הלבוש, כלומר במרקם מסועף של היחסים החברתיים והתרבותיים. הנה כי כן ראינו שלחום יש היסטוריה שראוי לחקור כדי להנהיר את משבר האקלים. מחקר כזה חושף את העובדה שלהיסטוריה שאנו כותבים יש חום, ושהיא דורשת טיפול נמרץ ועירוני דחוף של שלל מתודולוגיות חדשות.

Joan W. Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis," *The American Historical Review* 91, no. 5 (1986): 1053–1075 24